

Andrej Mašera

Oryctographia Carniolica prevedena v slovenščino

Magnum opus Baltazarja Hacqueta

O Baltazarju Hacquetu, razsvetljenskem polihistorju druge polovice 18. stoletja in njegovem pomenu za slovensko planinstvo, sem slišal in bral že zdavnaj. Prav tako sem v delih drugih avtorjev pogosto videl znameniti bakrorez iz njegovega osrednjega dela *Oryctographia Carniolica*, ki na stiliziran način prikazuje Triglav. Skoraj 250 let je moralo preteči od prve izdaje te knjige v nemščini, da smo končno dobili prevod prvega dela od štirih v slovenščino.¹ Pod naslovom *Oryctographia Carniolica ali Fizikalno zemljepisje vojvodine Kranjske, Istre in deloma sosednjih dežel* je bila izdana zelo lepa, oblikovno skoraj razkošna edicija, ki je po zelo dolgem času popravila velik dolg, ki smo ga Slovenci imeli do tega francoskega znanstvenika, ki se je v naši deželi očitno tako dobro vživel, da se je pri nas počutil kot doma in se celo naučil slovenščine.

Baltazar Hacquet in njegov čas

Baltazar² Hacquet de la Motte se je rodil leta 1739 ali 1740 v kraju Le Conquet v francoski pokrajini Bretanja kot nezakonski otrok, morda tudi kot morgannatski princ iz zakona med predstavnikom višjega plemstva in žensko nižjega stanu. Novejše raziskave postavljajo pod vprašaj Bretanjo kot kraj njegovega rojstva in menijo, da se je rodil v Loreni, ki je bila priključena Franciji leta 1766. Zanimiv je podatek, da je znameniti Déodat Gratet de Dolomieu v pismu prijatelju omenil, da je imel Hacqueta za Nemca, ko ga je obiskal v Ljubljani. Dobil je namreč vtis, da Hacquet slabo obvlada pisno francoščino. Toda te dileme so bolj obrobne pomena: dejstvo je, da je bil Hacquet Evropejec in svetovljan v najbolj zlahtnem pomenu te označbe. Skozi celo življenje je bil pristen izobraženec svoje dobe, radoveden erudit in polihistor, za tiste čase zelo naprednih nazorov.

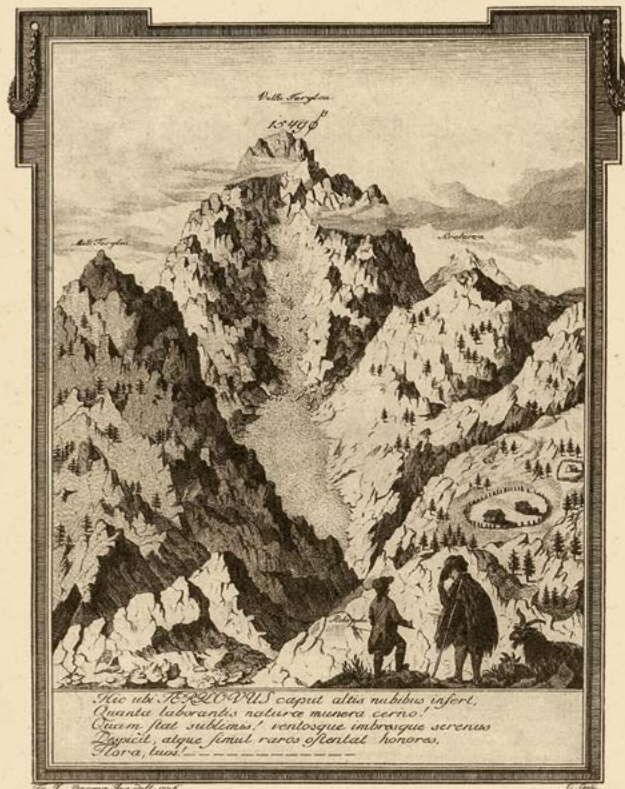
Šolal se je pri jezuitih v Pont-à-Moussonu, kjer je dosegel doktorat, potem pa je v Parizu nadaljeval študij zdravilstva. Leta 1757 se je kot prostovoljec pridružil vojaškemu pohodu v Nemčijo in bil zaporedoma ujetnik angleške, pruske in avstrijske vojske, po povratku v Francijo pa se je v Parizu in Montpellieru izpopolnjeval v medicini. Malo pozneje je odšel v Prago in bil

v avstrijski vojski višji kirurg; ko so po koncu sedemletne vojne leta 1763 odpustili vse tamkajšnje zdravnike, je bil tako razočaran, da se je odločil zapustiti krščanski svet in se je odpravil v Carigrad. Do tja pa ni prišel, ker je na poti zbolel in se vrnil na Dunaj, kjer ga je osebni zdravnik Marije Terezije Gerard van Swieten sprejel v državno službo. Zaprošil je za službovanje v Idriji, kjer je živel znani naravoslovec Giovanni Antonio Scopoli; Hacquet je tam ostal sedem let.

V prostem času je začel svoja potovanja po Alpah, Italiji (Vezuv in Etna), avstrijski Primorski in Dalmaciji, Zgornji Štajerski in Madžarski. Ko je bila leta 1773 razpuščena jezuitska družba, je bil premeščen v Ljubljano in deloval kot javni profesor anatomije, fiziologije, kirurgije in porodništva. Leta 1778 je začel obiskovati visokogorje od Julijskih Alp (1779. naj bi stal na Triglavu, o čemer pa nekateri biografi dvomijo) do tirolskih in salzburskih gora. Na svojih pohodih se je kot samouk čedalje bolj usmerjal v geologijo in mineralogijo. Ko se mu je zdelo, da je z raziskovanjem južnega dela monarhije več ali manj končal, je leta 1787 sprejel povabilo, da prevzame prirodoslovno katedro na novoustanovljeni univerzi v Lvovu v tedanji Galiciji in današnji zahodni Ukrajini. Leta 1803 je bil premeščen na univerzo v Krakovu, nekaj let za tem je postal dekan tamkajšnje medicinske fakultete, leta 1809 pa so mu dodelili še stolicu za kemijo in botaniko. Tudi v Ukrajini in na Poljskem ni nehal potovati. Poleg cele Ukrajine je prepotoval še južno Poljsko, bil na Krimu in v Moldaviji ter prehodil velik del Karpatov. Leta 1810 se je vrnil na Dunaj, kjer je zapisal: "Zdaj živim, pripravljen za duhovna nebesa, brezdelen in neumen kot ovca ... Seveda bi mi bil Mohamedov raj ljubši, toda obrezovanje mi preseda." Po štirimesečni bolezni je umrl na Dunaju 10. januarja 1815.

¹ Naslov izvirnika je *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*, izdajatelj J. G. I. Breitkopf v Leipzigu leta 1778. Slovensko izdajo tega dela sta omogočili Založba Maksa Viktorja in Knjižnica Jožeta Udoviča v Cerknici s podporo Občine Cerknica, vodja projekta je bila Marija Hribar, uredniki pa Tomaž Čeč, Marija Hribar in Valentin Schein. Nemško besedilo je prevedel Primož Debenjak, dipl. inž., latinske vložke pa mag. Matej Petrič. Spremnimi besedi sta napisala prof. dr. Mihael Brenčič in akad. prof. dr. Andrej Kranjc. Šlo je za zelo zahteven projekt, v katerega so avtorji vložili obilo znanja in truda.

² Njegovo krstno ime je Balthasar. (op. ur.)

Hacquet je bil v skladu s časom, v katerem je živel, polivalentno usmerjen v celo vrsto znanstvenih disciplin; bil je botanik, etnograf, geolog, mineralog, zdravnik, seveda tudi gornik ali, v današnjem smislu, bolje rečeno pohodnik. V mednarodnem prostoru se je uveljavil predvsem kot geolog, geomorfolog, krasoslovec in speleolog. Kraška pokrajina ga je zelo zanimala in ker je pri nas veliko kraškega sveta, je Hacquet lahko neomejeno razvil svoj znanstveni eros na tem področju.

Ob vseh mnogoterih dejavnostih, ki se jih je lotil, je vsaj iz prvega dela *Oriktografije* jasno razvidno, da mu je bila geologija najbližja. V knjigi skoraj ni stavka, kjer ne bi omenil česa s področja te vede. Tu velja poudariti, da je Hacquet že 13 let, preden je Déodat de Dolomieu objavil svoj temeljni članek o kamnini, ki so jo po njem poimenovali dolomit, zapisal, da je le-ta drugačen od apnenca. Poimenoval ga je Stinkstein (smrdeči kamen) in ugotovil, da se v vodi ne raztaplja.

Čeprav je bil Hacquet član številnih mednarodnih znanstvenih združenj in je vodil korespondenco z mnogimi uglednimi znanstveniki tistega časa, se žal težko ubranimo vtisa, da so relativno slabo upoštevali njegove izsledke in odkritja. Kot ilustracijo teh stališč naj navedemo odlomek iz pisma, ki ga je po obisku v Ljubljani in srečanju s Hacquetom napisal de Dolomieu Žigi Zoisu. V njem pravi, da Hacquet "objavlja ogromno mineraloških in botaničnih del [...] ima duha in znanja, toda zdi se mi, da ne prebavlja dovolj svojih idej in sistemov ter da se mu preveč mudi odločati na prvi pogled." Morda to mnenje drži, morda tudi ne, vendar močno spominja na nekatera

strokovna poročila v znanstvenoraziskovalni srenji tudi 250 let kasneje!

Pohodi po Kranjskem

Hacquet je svoje pohode po kranjski deželi opravil povečini peš, delno tudi na konju. Vse kaže, da je bil močan in vztrajen hodec, saj so bile razdalje, ki jih je prehodil, vse prej kot mačji kašelj. Večinoma jih je označeval z nemškimi miljami,³ včasih tudi časovno. Višine je označeval s čevlji, sežnji in klaftami, brez kakega koherentnega sistema. Skoraj nikjer ne omenja kakšnih težav pri pohodih, čeprav v tistem času to gotovo niso bili prav nedolžni podvigi; kje je prenočeval in se prehranjeval, ne omenja, gotovo pa je dostikrat tudi bivakiral v odprti naravi. Prav tako se ni bal "turških roparjev" in njihovih harambaš, ki naj bi v tistem času še močno ogrožali popotnike in vzbujali splošen strah; dejansko ni doživel z njimi nobenega neželenega srečanja.

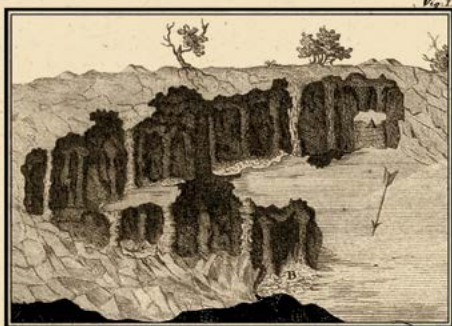
Ker je Hacquet bival na Kranjskem kar 20 let, je razumljivo, da je imel dovolj časa prehoditi deželo v raznih smereh. V svoji knjigi je vse pohode nekako povezal v eno samo potovanje, grobo povedano v smeri urinega kazalca z začetkom v Ogleju na furlanski ravnini in s koncem na izviru Ljubljane pri Vrhniki. Poseben poudarek na tem pohodu leži v Julijskih Alpah, bolje rečeno v Bohinju in okoli Triglava; veliko pozornost je posvetil tudi Cerkniškemu jezeru, njegovim

³ Danska ali nemška milja je enaka štirim ločnim minutam in znaša 7421,5 metra. Na Norveškem in Švedskem so jo kot zadnji nehali uporabljati na začetku 20. stoletja.

ORYCTOGRAPHIA CARNIOLICA

ali

Fizikalno zemljepisje vojvodine Kranjske, Istre in deloma sosednjih dežel.

Prvi del.

Leipzig,

izdal Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1778.

Pod

najvišjo zaščito

nadvse presvetle najmogočnejše gospe,

gospe

Marije Terezije,

ovdovele

rimске cesarice

v Germaniji, na Ogrskem in Češkem itn.,

apostolske kraljice,

si za napredek

poljedelstva, gospodinjstva in koristnih spretnosti
prizadevajoči ekonomski družbi v vojvodini

Kranjski

posveča

iz posebnega spoštovanja in zavezanosti

pričujoči del

svoje

Oriktografije.

Avtor

a2

kraškim fenomenom in njegovi okolici. Peš je obhodil celotno jezero pri visokem vodostaju v osmih urah, vtaknil nos v številna žrela in požiralnike, se povzpел na Slivnico, prečil Javornike in skozi Rakov Škocjan ter čez Planinsko polje sledil vodovju do izvira Ljubljance pri Močivniku. Predaleč bi nas odneslo, če bi mu v tem sestavku skušali slediti na vsej poti, ki ga je zanesla tudi v sosednjo Hrvaško, predvsem v Istro in Gorski kotar. Mimogrede lahko omenimo, da mu je bila posebno pri srcu vzhodna obala Istre. Pri njenem opisu je za hipec opustil strogo in hladno držo geološkega raziskovalca in omenil, da bi na obali Liburnije rad živel in si ustvaril dom.

Za planince je nedvomno najzanimivejši del knjige, v katerem opiše vzpon na Mali Triglav. S spremljevalci se je znašel na Velem polju in sklenil, da spleza na Triglav. Nihče od spremstva se mu ni želel pridružiti, zato se je odločil za solo vzpon. V tem trenutku lahko živo začutimo, da se je Hacquet preobrazil v planinca in da mu je želja po osvojitvi takrat še deviškega očaka dala zagon, ki žene še danes toliko ljudi v višave.

Poglejmo si na kratko z njegovimi besedami, kako se je povzpел na Mali Triglav: "Pomembni ugovori, ki so mi jih zastran vzpona na goro izražali ljudje, ki so bili z mano, so bili, da veter meče velike kamne, ki lahko vsakogar ubijejo, da je tako močan, da se tudi najmočnejši človek ne more obdržati na nogah. – Nadalje, če si obkrožen z oblaki, ne veš, kako naj bi prišel nazaj. Nihče naj nikoli še ne bi bil prišel gor [...] zato sem se odločil zoper vse ugovore in zapustil družbo po 4. uri zjutraj in plezal po skalah gor. Na začetku okoli dve uri dolgo nisem naletel na noben velik odpor v

odseku skal, kjer so bile velike kamnite in tudi s snegom zapolnjene razpoke. Ko pa sem ga prehodil, sem videl, da so moji ljudje govorili resnico, da so se gor povzpeli le redki ali pa sploh še nihče, vsaj noben poznavalec zelišč, ker sem namreč našel rastline, ki jih ni videl ne Scopoli ne kdo drug in ki jih bom nekoč ob primernem času objavil [...] Ko sem nadaljeval pot naprej v višave, mi je postajala vse bolj naporna [...] Vedno sem lovil ravnotežje na poldnevni strani, medtem ko je pihal močan severnik, toda okoli 9. ure sem imel srečo, da sem dosegel stranski vrh gorskega grebena, ki ga imenujejo Mali Triglav [...] Ko sem prišel na vrh proti severni strani in sem bil povsem izpostavljen vetru, me je takojci vrglo po tleh. Na zemlji sem se ozrl proti glavnemu vrhu, ki bi ga kot izurjen pohodnik, če bi bilo mogoče, zlahka dosegel v kaki uri hoda; ampak vetrovi, oblaki, ki so zastirali vrhove, in neprehodne navpične skalne stene so mi pokazali, da je to vsaj s te strani, na kateri sem bil, nemogoče. Tako sem se takoj odpravil nazaj, kar pa bi mi kmalu bilo nepremagljivo. Ko sem prišel do vznožja gore, so bili moji ljudje zaposleni s tem, da so me iskali, in so mislili, da sem si polomil vsaj nekaj kosti; vendar pa sem bil, če ne štejem nekaj modric, prav tako zdrav kakor prej; mi je pa bilo zelo žal, da mi kljub naporu ni uspelo priti na najvišji vrh."

Tako piše lahko le planinec, geolog se je tu umaknil v ozadje, za znanstvena opazovanja pri zahtevnem vzponu ni bilo časa ne volje! Hacquet se je očitno želel povzpeti na vrh Triglava in je odkrito priznal, da ga je neuspeh zelo razočaral. Razlogi zanj, kot so veter in oblaki, niso ravno prepričljivi. Bolj verjetno so

toliko kot *Sava Bohinjka* (*der Wocheiner Saufluss*). Ta tudi združuje svoj tok z mnogimi drugimi majhnimi rekami skozi zgornjo in spodnjo dolino Bohinja; takšne reke so v zgornji dolini *Ribnica* (*Ribenza*), v spodnji pa, prvič, *Suha* (*Sucha*), ker ta potok poleti včasih daje zelo malo vode; drugič, mala in velika *Bistrica* (*Feistritz*, ta vohinska Bistrica), od katerih slednja naredi lep slap. Dejanski izvir te vode pravzaprav ni znan; ve se samo to, da se, če na območju *Tolmina* dežuje, tudi reka okrepi: iz tega je potem jasno razvidno, da si je morala voda utreti pot skozi celotno alpsko verigo; tretjič, izdatni potok *Belica* (*Velza*).

Zemlja v celotni dolini je glinasti lapor, pogosto prekrit tudi z za čevljev visoko rodovitno prstjo. Ker je tukaj dejanski kot razdeljene alpske verige proti polnočni strani, kakor je bilo omenjeno že prej, bi rad na kratko omenil visoke gore, ki obdajajo dolino; proti polnočni strani; prvič, *Lipanca* (*Lipanz*), *Klek* (na *Klekh*); drugič, *Triglav* (*Terglou* na *Urala*); tretjič, *Vršac* (*Verschaz*); četrtič, *Šmarjetna glava* (*Marietzhna Klovu*); petič, *Debeli vrh* (*Debeli Verch*); šestič, *Kopica* (*Kopiza*) in *Tičarica* (*Tizherza*). Proti sončnemu zahodu: prvič, *Grad-Bogatea* (*Grad-Wohata*); drugič, *Škrbina*, *Suha* (*Skerwiena Sucha*) in *Govnjač* (*Hoinazh*). Proti poldnevju pa: prvič, *Strmne* (*Ta Gora Straun*) ali *Bača* (*Strun Vatscha*); drugič, *Črna gora* (*Zherna Gora*) ali *Črna prst* (*Zherna prst*) in potem *Komarča* (*Shovlaltenza*), kjer pada ven *Savica*. Proti vzhodu pa ni nič drugega kot predgorje, kjer je dolina na zemljevidu videti nekoliko odprta. Na vseh teh planinah sneg ne obleži vse leto; kjer pa ostane, dobi modrikasto-zeleno kožo, ki jo lahko po pravici imenujemo snežni lišaj; tokrat sicer nisem imel priložnosti, da bi jo preiskal na *Ledermüllerjev* ali *von Gleichischev* način: zakaj kdo ve, ali ne gre za živalske hišice; v starih snežnih luknjah sem namreč dostikrat našel množico majhnih črvov. Doslej mi na vseh nazadnje omenjenih gorah ni uspelo naleteti na prav nobeno okamnino, temveč sem samo tu in tam v kotlih ali vdolbinah v hribi, kjer je najti rdečo glino, včasih našel nekaj rožencev. Tu v tej dolini so potem tudi fužine, ki pripadajo gospodu baronu *Sigismundu Zoistu*, zagnanemu podporniku in poznavalcu naravoznanstva. Železove rude, ki jih tukaj najdevajo v vključkih, dostikrat tudi samo kot vod-

C

ne

ne rude in bobovec, večinoma sestojijo iz rdečega svitoglava (*Haematites ruber*), ki je večinoma brez posebne kristalne oblike, pogosto pa tudi v obliki grozdov. Med posebno železovo rudo, ki se včasih najde, je šteti tudi jaspisovo rudo (*ferrum jaspideum*) in kristalizirano rudo (*crystallisatum*). V posesti imam prav poseben vzorec železove rude iz neke tamkajšnje železove jame; je hematit, za močan prst debel in dva palca dolg, upognjen in po naravi prevrtan: površina pa je grozdasta. Ne morem ga določiti drugače kot tako: *Haematites nigrescens*, *botryoides*, *stilatius*, *perforatus*. Dostikrat sem razmišljal o tej posebni železovi rudi, ali se nima morda za svojo posebno podobo zahvaliti orudenemu živalskemu telesu; ampak jasnih sledi ni dovolj, da bi to lahko z gotovostjo trdili, pa tudi meni samemu se je zdelo verjetneje, da gre za neko vrsto grozdaste kapniške rude, kakršnih je dosti po svetu. Železove rude se tamkaj vse lomijo v sredogorju in predgorju, ki sta prav tako apnenčasti, pa vendar tu in tam preprejeni s kredno, rožencem, jaspisom in drugimi vrstami krementa; pogosto najdemo tudi lep bolus in lepo belo kredno.

Preden začnem govoriti o železarstvu in rudarstvu, bi rad opisal tiste kraje, kjer sem našel jame ali bolje rečeno jaške: prvič, v sredogorju *gorjuš* (*Goriusha*) proti jutranji strani je pet jaškov, ki so jih nekdanje obdelovali; dobri dve uri so oddaljeni od obrata; drugič, proti polnočni strani, prav tako v sredogorju *Rudnatega loma* (*sa Rudnaden Lom*), tri ure hoda na vzpetini sta dva jaška; potem v *hribovju*, ki se stika z njim, na *Rudnem polju* (*na Rudna pole*) spet dva jaška; dve uri hoda od tega *hribovja* za *hraščo* (*sa Krasiza*) so prav tako trije jaški, od katerih je eden izkopen 95 sežnjev: ne zelo oddaljena od te jame sta še v *hribovju* *Jame* (*O Jama*) dva ne globoka jaška. Vse te jame so dve, tri, pa tudi več ur hoda v hribih, potemtakem je nemalo naporno prinašati rudo. Napravljene jame proti večerni strani so v *hribu Viševnik* (*Salahita na usheivnik*); proti polnočni strani pa, prvič, v *hribu Krstenica* (*na Kerstaniza*); drugič, *Rudna dolina* (*na Rudna dolina*) in *Zajavornik* (*sa Javernik*). Presenetljivo je, da jim je v teh krajih sploh kdaj uspevalo z dobičkom pridobivati rude, ko pa so te 4 do 5 ur hoda zgoraj v hribu. Preden še naprej govorim o obdelavi rud, bi rad, kolikor je mogoče, poročal o dveh tamkajšnjih fužinah: ena nosi ime

ime

ga odbile "neprehodne navpične skalne stene", pravzaprav greben med *Malim Triglavom* in glavnim vrhom, ki je bil takrat še deviško oster kot nož ter močno izpostavljeno.

Kako brati Hacqueta

V spremni besedi Hacquetove *Oriktografije* je eden recenzentov profesor Mihael Brenčič zapisal naslednje: "Knjiga je zahtevno besedilo. Za branje in razumevanje sta potrebni precejšnja potrpežljivost in vztrajnost, tudi pri branju slovenskega prevoda. Hacquet pred nas postavlja številne neznanke in uganke. Pogosto težko razberemo, kaj je opisoval, njegove razlage se izgublajo v metežu teorije, ki nam je danes popolnoma neznana, v njegovem času pa je bila povsem samoumevna, zato se nanjo ne sklicuje z natančnimi viri."

V tej knjigi absolutno dominirata geologija in mineralogija. Zdi se, da avtorja poleg znanstvene vneme po raziskavah teh področij ne zanima prav nič drugega. Planinci bi si seveda želeli več opisov gora, dogodivščin na poti, srečanj z domačini, opisov zanimivih razgledov, kdaj pa kdaj tudi kako hvalnico lepote narave. Tega v Hacquetovem delu ne bomo našli. A to je bila taka doba! Ne smemo pozabiti, da so po domačih lovcih in pastirjih začeli v gore zahajati redki izobraženci, ki so tam našli torišče za svoja znanstvena raziskovanja. Estetski, etični, da ne govorim o športnih vzgibih zahajanja v gorski svet ali sploh v naravo, so se pojavili šele mnogo kasneje.

In vendar se ne bi strinjal z mnenjem nekaterih, da je to delo za planince povsem nezanimivo. Če se malo

poglobimo v branje in se skušamo vživeti v način Hacquetovega razmišljanja, se nam počasi odpre njegov svet živahne intelektualne radovednosti, ki je sam po sebi simpatičen in privlačen.

Hacquet je bil slab stilist, njegovi stavki so dolgi, preobloženi s številnimi podatki, dostikrat zgubi nit naracije. S številnimi digresijami, v katerih skuša natrestiti čim več bogatega znanja in podatkov, se pogosto močno oddalji od osnovne zgodbe. Po dolgih "stranpoteh" pa nas večinoma opozori, da se vrača k temeljni pripovedi.

Planinci lahko v njegovi knjigi občudujemo dolge pohode, ki jih je opravil predvsem v našem sredogorju, a tudi v visokogorju, in kako natančno je skušal zapisati lokalne toponime v slovenščini. Pri tem moramo imeti stalno pred očmi, da so bile komunikacije med kraji v njegovih časih vse prej kot ugodne in da je pogosto moral zagristi tudi v brezpotja.

Naj na koncu tega bežnega pregleda pomembne knjige poudarimo, da je bila odločitev za prevod tega znamenitega dela pravilna in hvalevredna. Čeprav napisana v tujem jeziku in večini slovenskega izobraženstva ob koncu 18. stoletja verjetno neznana, je kasneje vse bolj in bolj postajala eden pomembnejših mejnikov, ki so zakoličili slovensko duhovno in intelektualno samobitnost. Baltazar Hacquet je bil v prvi vrsti znanstvenik in raziskovalec, vendar ga lahko tudi slovenski ljubitelji gora imamo nekoliko za svojega, za nekoga, ki je ob zori porajanja slovenske moderne omike opozoril na znamenitosti naše narave in še posebej njenega najlepšega dela – naših večnih gora! ○